

"תנועת הנוער" ו"ההכשרה העירונית" בטריפולי
בין שמירת מסורת לחילון¹ בהשפעת זרמי התיישבות ארץ-ישראליים
(1943-1948)

ישי ארגון

בקהילה היהודית בלוב היו בשנים 1943-1948 כ-31,000 נפש. כ-20,000 מהם התגוררו בטריפולי, רובם ברובע היהודי ובקרבתו, ונמנו עם המצמד הבינוני או הנמוך. שפתם הייתה יהודית-ערבית. הם שמרו על התרבות היהודית על מצוות הדת, ועם זאת נחשפו למודרנה אירופית חלקית ולהתערורות הלאומיות, בעיקר מכוח הפעילות הציונית המאורגנת בטריפולי. פעילות זו החלה בשנת 1915, עם ייסודו של "חוג ציון", והתבססה בשנות השלושים של המאה העשרים בזכותו של ארגון "בן יהודה", שייסדו בשנת 1931 מנהיגים דתיים, ובראשם ציון שאול ארדי ויעקב פרג'ון. הארגון קיים פעילות ציונית ענפה מתוך שמירה על המסורת, והשתתפו בה אלפי מבוגרים ונוער מרובע היהודי ומסביבתו. הוא הצליח להפיץ את השפה העברית לחזק את הציונות בטריפולי. תודות להישגיו זכה הארגון להערכה בקהילה וקנה לו מעמד חשוב בה ובתנועה הציונית.²

שני מאפיינים בלטו בציונות של טריפולי עד למלחמת העולם השנייה: (א) כיבוד ושמירה של המסורת הדתית בפעילותה של ציונות זו כדבר המובן מאליה; (ב) אחרות

1 במונח "שמירת מסורת" הכוונה כאן לשמירת מצוות ומנהגים שמקורם בדת, אם בגלל קדושתם הדתית, אם בגלל חשיבותם הלאומית. המונח "חילון" משמש במאמר להגדרת תהליך ההתרחקות משמירת המסורת.

2 ע' אברמסקי-בליי, "הציונות בטריפולי ובנגאזי תחת השלטון האיטלקי", בתוך: "גרושן (עורך), שורשים במזרח, ה' יד טבנקין תשס"ג, עמ' 196, 203; ר' דה-פלצ'יה, יהודים בארץ ערבית - יהודי לוב בין קולוניאליזם, לאומנות ערבית וציונות (1835-1970), תל-אביב 1980, עמ' 101-103.

Handwritten notes in Hebrew, including the word "חילון" (secularization) written vertically and other illegible scribbles.

נטולת זיקות לזרמי התיישבות ארץ-ישראלים ואחרים. בעטיה של מלחמת העולם השנייה התפתחה בטרופולי צינות אקטיבית, ובה טושטשו מאפיינים אלה. המלחמה קירבה בין היישוב התלוצי בארץ ובין הקהילה בטרופולי, ושני הצדדים התעניינו זה בזה. בקהילה פעלו חיילים ושליחים מארץ-ישראל, שבאו בעיקר מההתיישבות החלוצית החילונית, ונוסדו בה מסגרות נוער תלוציות. הראשונה שבהן, בזמן בהיקף ובאיכות, הייתה "תנועת הנוער", שבה ניכרו היטב פעילות השליחים ורישומם. המאמר עוסק ב"תנועת הנוער" וב"הכשרה העירונית", שטרם זכו להארה מחקרית. נבחנים בו שלבי ייסודן של מסגרות אלו, התפתחותן הרוחנית לנוכח השפעתם של זרמי ההתיישבות בארץ וכן העימותים הפנימיים והחיצוניים שליוו אותן. נידונות בו השאלות האלה: האומנם יישומו של רעיון "החלוץ האחד" עלה יפה ב"תנועת הנוער", כדברי השליחים שייסדוה, או שמא נכשל כשם שנכשלו הניסיונות ליישמו ביתר ארצות האסלאם? תנועת נוער ומגמה חלוצית סוציאליסטית, אם רתית אם חילונית, היו זרות לחברה המסורתית בטרופולי. האם המאמצים להצמיחן בה הניבו פרות של ממש? מרד אפיין את תנועת הנוער החלוצית בגולה, מרד התפתח גם ב"תנועת הנוער" וב"הכשרה העירונית" בטרופולי; מה היו גורמיו ומאפייניו? בשאלות אלו ועוד נעסוק במאמר זה.

א. ייסוד "תנועת הנוער"

בקץ 1943 נשלחו יאיר דואר מקיבוץ רמת-יוחנן ויולו כץ מקיבוץ אושה, שניהם מקיבוצי "חבר הקבוצות", מטעם "המוסד לעלייה ב"3 לפעילות ציונית-חלוצית בטרופולי. השליחים השתלבו בארגון "בן יהודה", ומצאו שבמועדו הפעילות רודדה, והנוער מסתובב "באפס מעשה מתוך זה שלא נתן לו שום דבר ולא נדרש ממנו כל מאמץ".⁴ במועדון הם פגשו בנוער בעל-יריעות בשפה העברית ובעל רגש לאומי עמוק. כדי לנצל את המשאב החיובי הזה הם החליטו לארגנו בתנועת נוער ציונית שתפעל במועדון "בן יהודה" ובחסות רישיון הפעולה של הארגון. רעיון תנועת הנוער, המבוסס על זכות הנוער להנהיג את עצמו מתוך חירות פנימית, היה זר לחברה היהודית המסורתית בטרופולי. משום כך הציעו השליחים

3 "חבר הקבוצות" היה איגוד ארצי של הקבוצות שנוסד בשנת 1925. משנות השלושים הצטרפו אליו התנועות "גורחניה" ו"מכבי הצעיר" ואחרות. זה היה זרם התיישבותי חלוצי לא-דתני. "המוסד לעלייה ב"הוקם בשנת 1939 כשלוחה של "ההגנה" ושל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית לשם ביצוע העלייה הבלתי-לגאלית.

4 יריב [יאיר דואר], דו"ח מפעולות טרופולי [1944], ארכיון ציוני מרכזי, Sg/1984 (להלן: אצ"מ).

להנהלת "בן יהודה" לייסד "מועדון מיוחד לנוער הצעיר", ובכך הסו את רעיונם לייסוד תנועת נוער. חברים בהנהלת הארגון, ובפרט מי שידעו על מוצאם של השליחים ועל השתייכותם התנועתית, דחו את ההצעה מחשש שהמסגרת המוצעת תחפתח באופן שאינו רצוי להם מן הבחינה הרתית ומן הבחינה הציונית-הפוליטית. אולם בלחצם של השליחים ומנהיגי נוער שתמכו בהם נעתרה הנהלת הארגון להצעה, אך בלב מלא חששות.⁵

באוקטובר 1943 ייסדו השליחים מסגרת נוער במועדון "בן יהודה". כשכעים נערים ונערות בני 11-18 הצטרפו אליה, ובמשך השנים עלה מספרם למאתיים וחמישים בקירוב. נערים אלה היו בני המעמד הבינוני והבינוני-הנמוך והתגוררו ברובע היהודי ובסביבתו. הם למדו במוסדות חינוך יהודיים ויהודיים-איטלקיים, רבים מהם היו בוגרי בית-ספר תיכון איטלקי. מהם שנתשפו למודרניזם אירופי-איטלקי, ורבים יותר — לרוח העברית הלאומית. שפתם הייתה יהודית-ערבית, רבים שלטו בעברית, ומהם שידעו גם איטלקית. השכלתם התורנית הייתה בסיסית, ונעדר ממנה ידע עיוני מעמיק בספרות התורנית ובמחשבת ישראל. הם שמרו על המסורת מבחם של החינוך, ההרגל והסביבה וכן מתוך הכרה רתית.⁶

השליחים ארגנו את המסגרת החדשה כתנועת נוער ציונית-חלוצית ושמה "תנועת הנוער" או "תנועת הנוער הציוני". בהיותם חברי קיבוצים של "חבר הקבוצות" הם העדיפו לעצבה בתנועת נוער סוציאליסטית, לא-דתית, המשויכת-על-פיה הגדרה לתנועתם. ואולם לנוכח אופיים המסורתי של החניכים ושל הקהילה הם דחו את מאוריהם והחליטו לעצבה כתנועת נוער תלוצית אחידה,⁷ ברוח החלטת ההנהלה הציונית בירושלים.

ההנהלה הציונית קבעה בהחלטתה כי בארצות המזרח תוקם תנועת נוער חלוצית אחת ואחידה שתורשת על היסודות האלה: (1) הגשמה עצמית בעלייה לארץ-ישראל; (2) השפה העברית; (3) חינוך לחיי עבודה, ובייחוד לתקלאות; (4) הגנה. התנועה תיקרא "תנועת הנוער החלוצית האחידה" או "החלוץ האחד". ההחלטה הזאת נבעה מן ההנחה כי הנוער היהודי בארצות האסלאם הוא חסר ידע בסיסי בנושא הציונות, והאידאולוגיות של תנועות ההתיישבות בארץ זרות לו. לכן ראוי ללכדו

5 יריב חמיר [ויולו כץ] לבן יהודה [שאלו אצלגור] ולייסיפון [אליהו דובקין], 4.10.43, ארכיון תולדות ה"הגנה", 14/1 (להלן: את"ה); ירמיהו [אברהם גורכוב], ללא נמקד, 2.11.43, את"ה, 14/א1.

6 י. פרגין למ' אוסטרובסקי, חשי"ה, אצ"מ, Sg/3847; ש' ילח, רב ראשי בטרופולי, למ' קורץ', 2.9.46, אצ"מ, Sg/1984.

7 ייבולנו להקים תנועת נוער אחת ויחידה... לו היינו מופיעים בנפרד היינו מגיעים למריבות קשות... שהייתי מוכרת לברוח משם", דברי "דואר בדין ביום" העין בקריית חיים, 7.10.44, א"ט, 25/24/תק 8.

משותפת לבנים ולבנות, כגון ריקודים מעורבים, והדבר הכעיס הורים ומנהיגים בארגון "בן יהודה".

השליחים ומנהיגי "תנועת הנוער" פעלו להתנתקות ממעורבן "בן יהודה" ולכינון "קן" עצמאי, ובכך להשתחרר מהשגחתם של מנהיגי "בן יהודה". בעקבות זאת גברה המתחנות בין אלו לאלו. הושגה פשרה, ולפיה "תנועת הנוער" תפרוש לקן משלה ותזכה לאוטונומיה חינוכית, ואילו הנהלת "בן יהודה" תמנה מפקח מטעמה על פעילות "תנועת הנוער", תה ידוות להנהלה על הנעשה. ואכן, כבר בראשית שנת 1944 עברה "תנועת הנוער" לקן משלה ברובע היהודי.¹²

בדצמבר 1943 נאלץ וילו כץ לסיים את שליחותו ולשוב לקיבוצו. אח מקומו תפס נפתלי ברגיודא, איש הקיבוץ הדתי שדה-אליהו. ברגיודא, שכונה יששכר, בא לטריפולי בפברואר 1944 וחבר ליאיר דואר. הוא התנגד לרעיון התנועה החלוצית האחדיה, ובפרט ליישומה בטריפולי. לדעתו, החינוך בתנועה כזו הוא כללי ואינו מכוון לדת; החניכים יתרחקו מן המסורת, והשליחים יצלו את מלמדם ויעשו נפשות כל אחד לתנועתו שבארץ. הוא סבר שעל נוער דתי להתחנך בתנועת נוער ציונית-דתית בלבד ועל-ידי שליחים ציוניים-דתיים, ובעיקר הדברים אמונים בטריפולי, שיש בה "הווי דתי הכלל את כולם... להעמיד אנשים משלנו ולא לסמוך על אחרים כי זה טשטוש ובחינוך אי אפשר לזייף".¹³ ברגיודא התמסר לארגון "החלוץ" ולהכשרה החקלאית¹⁴ של ארגון "בן יהודה" ומעט ל"תנועת הנוער". בפעילותו חייג לאורם של ערכי תורה ועבודה ולאורו של "המרד הקדוש", כלומר, להעמקת ההכרה הרחית לקיום מצוות מתוך התפעמות דתית ולהמרת החיים היהודיים בגלות טריפולי בחיי חברה חלוצית-דתית בארץ-ישראל, השואפת לשלמות דתית וחברתית ברוח הסוציאליזם הדתי. הוא הציג את הקיבוצים הדתיים כמגשימים ערכים אלה וחייג להגשמה חלוצית בו ולהצטרפות לתנועה הציונית-הדתית.¹⁵

מנהיגי "בן יהודה" היו שבעירצון מבואו של ברגיודא, ובסיועו יצרו קשרים הדוקים עם "הקיבוץ הדתי" ועם תנועת "הפועל המזרחי", ומצאו בהם יסודות

12 כ"צ רובין, לוב - הדים מן היומן, ירושלים תשמ"ח, עמ' 56; ד' [דואר], "תנועת הנוער החלוצי" בטריפולי, לוב [קץ 1944], אצ"מ, S₃₂/1068; "הסכם בין בן יהודה ותנועת הנוער" [דצמבר 1943], אצ"מ, 25-24/9/תק 5.

13 נפתלי לחי, 5.4.44, אק"ד, 292-49.

14 על ארגון "החלוץ" וההכשרה החקלאית ראה: י' ארגון, "תנועת החלוץ" בטריפולי וקשריה עם הקיבוץ הדתי 1943-1948, פעמים, 44 (תש"ן), עמ' 143-144.

15 י' צור, "רעיון תורה ועבודה והגשמתו כקבוצה הדתית", בתוך: מ' אליאב וי' רפאל (עורכים), ספר שרגאי - פרקים בחקר הציונות הדתית והעלייה לארץ ישראל, ירושלים תשמ"ב, עמ' 187-190; יששכר [נפתלי ברגיודא], "סיכום הפעולה", אוד-תמוח תש"ד, אצ"מ, S₆/1984. ערות נפתלי ברגיודא, 5.8.89, ירושלים.

ולאתרו סביב הערכים הבסיסיים המשותפים לזרמי ההתיישבות שבארץ-ישראל, ולא לייסד תנועות נוער נפרדות לזרמים הציוניים השונים, שכן אלה יפלגו את הנוער ויגררו אותו לתחרות עקובה שמניעה אינם אידאולוגיים. ברוח הדברים האלה נאסר על השליחים הפועלים ב"תנועת הנוער החלוצית האחדיה" לפעול בידוחו של זרם התיישבות מסוים, ובוודאי שלא לקבוע השתייכות אליו על-פי הגדרה. כל בוגר התנועה שיגיע לגיל הגשמה יהיה זכאי לבחור בהתיישבות ובהסתדרות העובדים הנראות לו ולהצטרף אליהן בארץ.⁸

ייסודה של תנועת נוער חלוצית אחדיה בטריפולי שירתה את שיטתם של דואר וכץ. בתכניתה החינוכית לא נכלל חינוך דתי; היא התנועה היחידה בטריפולי ונמנית רשמית במסגרת ההסתדרות הציונית המקומית האמורה להתחדש, ובכך היא תשתמרר מחסותו של ארגון "בן יהודה". ועוד זאת, העדרם של שליחים מתחרים, יוצאי תנועות התיישבות אחרות בטריפולי, אפשרה לדואר ולכץ לעצב את "התנועה החלוצית האחדיה" לפי פרשנותם ותפיסת עולמם. דואר וכץ הגדירו אפוא את "תנועת הנוער" התנועה חלוצית אחדיה" הקשורה ל"הסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל" [להלן: ההסתדרות הכללית], ובכך דחו את החלופה האפשרית: לקשרה עם "הסתדרות הפועל המזרחי". בחודשים הראשונים לקיומה הם נטלו על עצמם את "כל עול העבודה... כי רצינו לבנות את התנועה לפי הבנתנו".⁹

ב. מגמה ציונית-דתית ב"תנועת הנוער"

המסורת הדתית נשמרה בחיי היומ-יום של "תנועת הנוער". גם השליחים השתדלו לנהוג על-פייה בפרהסייה.¹⁰ אולם עניינים אחרים גרמו למתיחות בין הנהגת "בן יהודה" לבין השליחים. ניכר כי השליחים ביקשו לעצב במהירות את "תנועת הנוער" על-פי תפיסתם, כפי שעולה מדבריו של ירמיהו (אברהם גורנוב), שהיה חייל ארץ-ישראל בטריפולי: "הם אינם מבינים את פידוש המילה 'סבלנות' וחפצים להתפרץ... שיש לוותר על כמה פרינציפלים 'מהפכניים' ותוקפניים... אי הגמישות והפזיזות של הבחורום הללו... לא תובילים על הדרך הנכונה".¹¹ דואר למשל עודד פעילות חברתית

8 ישיבת ברית ארגונים חלוציים, 1.7.43, אצ"מ, S₃₂/2048; דיון במרכז מפא"י, "במפלגה, ישיבת המרכז", 22.7.43, אצ"מ, S₅/797.

9 יריב, דו"ח (לעיל, הערה 5); "ע"י יצירת תנועה אחידה נסחום כל אפשרות של יצירת תנועת נוער על-ידי איזה ארגון אחר", דברי כץ ודואר, ראה במכתבם ליוסיפון ולבן יהודה, 2.12.43, אצ"מ, 14/א1.

10 י"ד, "החלוץ האחדיד בטריפולי", הפועל הצעיר, ט"ו, 49 (אלול תש"ד), עמ' 8; נ' [נפתלי בר-גלודא] לח' [אפריל 1944], ארכיון "הקיבוץ הדתי", 292-49 [להלן: אק"ד].

11 ירמיהו (לעיל הערה 5).

חינוכית מקיפה ובה יסודות מתפיסה "החלוץ האתיד", ואולם מרכיביה האינפורמטיביים, התוכניים, הערכיים והספרותיים נלקחו מ"תרבות הפועלים" שהתפתחה במחנה של "תנועת הפועלים" הארץ-ישראלית²⁰ למן ימי העלייה השנייה. תרבות זו הקיפה אורחות חיים, אידאות וערכים שמקורם במסורת ישראל, במסורת של ההשכלה העברית ושל הלאומיות העברית, במסורת הסוציאליסטית וביצירה התרבותית המקורית שנוצרה בהתיישבות של תנועת הפועלים. שלילת הדת והשאיפה להשתחרר ממנה בלטו ב"תרבות הפועלים", אבל היו בה סמלים, מנהגים, מיתוסים, אמונות וטקסים שמקורם בדת ובמסורת היהודית, ותכניהם הדתיים החלפו בתכנים חילוניים.²¹ תרבות זו היתה אמנם משותפת לזרמי ההתיישבות החילוניים, אך עמדה בסתירה לאורח החיים ולהשקפה של הציונות הרתית ושל "הקיבוץ הדתי".

דואר הנהיג פעילות חינוכית על-פי תכניתו ובעזרתם של מקורביו מקרב מנהיגי התנועה, ובראשם אליהו עזריה. כך למשל נלמד התנ"ך בתנועה בהיסטוריה עברית קדומה; קורות העם ויצירתו הדתית בימי הביניים הושמטו; בהנחה הבליעז את משמעותו הדתית של החג והדגישו את עזו רוחם של המכבים המורדים, אנשי האדמה והכפר, ואת גבורתם של החלוצים ביישוב, ממשיכי דרכם של המכבים, וסיימו בלימוד על ההסתדרות הכללית, שיום הולדתה חל בחג; חג השבועות נחגג כתג תקלאי ובמרכזו טקס הבאת הביכורים, כפי שנהג בקיבוץ רמת-יוחנן; מסיבות עונג שבת נחגגו במתכונת קבוצת אלומות שבפוריה. הלימוד העיוני ב"תנועת הנוער" התרכז בעיקר באישים דוגמת בר בודוכוב, נחמן סירקין, א"ד גורדון וכן באירועים ובמפעלים של "תנועת הפועלים".²²

רבה היתה השפעתו של דואר על חבדים ב"תנועת הנוער". אישיותו, מנהיגותו ומסירותו לתנועה הרשימו אותם, ומנהיגיהם — אליהו עזריה, אברהם ארדי ויוסף גויטע — דבקו בו ובהשקפותיו. נראה כי סיפורו האישי — סיפורו של ילד שעלה בשנות העשרים מסוריה לארץ-ישראל, החתוך במוסדות ציוניים דתיים, מרד ועבר לתנועת "הנוער העובד" והגשים בקיבוץ רמת-יוחנן את משנתו — וכן בקורתו

20 בתנועת הפועלים נכללו "חבר הקבוצות", "הקיבוץ המאוחד", "הקיבוץ הארצי", "תנועת הטושבים", סיעות ומפלגות סוציאליסטיות ועוד. לא נכללו בה התנועה הציונית-הדתית והתיישבותה.

21 א' שפידיא, "המיתוסים הדתיים של תנועת העבודה", בתוך: ש' אלמוג, ? ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), ציונות דת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 302, 306-324; ש' אבינר, "הציונות המסורת הדתית-היהודית — ריאקטיקה של גאולה וחילון", שם, עמ' 14-16; ש' אלמוג, "ערכי דת בעלייה השנייה", שם, עמ' 296-299.

22 "תכנית הפעולה" [ינואר 1944], אי"ט, 25-24/צ/תיק 4; יריב לזמיר, 7.1.44, את"ה, 14/א1; י-ד, התלוץ (לעיל הערה 10); דובין, הדיס (לעיל הערה 12), עמ' 56, 71-72, 74, 81-82; צ' פדלון להסתדרות הציונית, 4.5.44, אצ"מ 1068/S.

חשובים להם, כגון דת, ציונות, חלוציות, מדרגה ומסגרות מתאימות לקליטת הנוער הציוני של טריפולי. הקשרים הללו נשאו אופי רוחני, רעיוני והתיישבותי, ולא אופי פוליטי או מפלגתי.¹⁶ "הקיבוץ הדתי" ותנועת "הפועל המזרחי" נעלו לאנשי "בן יהודה" משום ששאפו להפיץ את הציונות הדתית ומשום שראו בנוער היהודי בארצות האסלאם עתודה חלוצית.¹⁷ קשרים התפתחו גם בין אנשי "בן יהודה" לבין המדרו הרתי של הסוכנות היהודית כירושלים והם התבטאו בחליפת מכתבים ובשליחת ספרות ציונית-דתית ותורנית לארגון "בן יהודה" ול"תנועת הנוער".

ואולם בר-גיורא פעל בטריפולי תקופה קצרה, ובקיץ 1944 שב לקיבוצו. ב"תנועת הנוער" הוא הצליח לקרב את החברים לרעיון "הקיבוץ הדתי" ולאורח חייו ולמשנתה של הציונות הדתית, אך לא להשריש כראוי את האידאל החלוצי הדתי. עם זאת, בעקבות פעילותו בארגון "החלוץ" ובהכשרה החקלאית עלו מהם בשנת 1944 חלוצים ל"קיבוץ הדתי", וייסדו בו את הגרעין החלוצי של יוצאי טריפולי "ביכדים". בעולים באותה השנה היו גם חניכים מ"תנועת הנוער", והם נקלטו במוסדות חקלאיים דתיים, ובקיבוצים דתיים.¹⁸

לאחר תקופת בר-גיורא ניסו אנשי "בן יהודה" לשמר את המגמה הציונית-הדתית בטריפולי, לצד המגמה החלוצית. בהכוונתם עלו בוגרי ההכשרה החקלאית לארץ-ישראל בשנת 1946 ונקלטו בקיבוצים דתיים, ובעידודם החקיימה חליפת מכתבים בין חברים ב"תנועת הנוער" ובין "הקיבוץ הדתי" והמדוד הדתי של הסוכנות, שהתמיד בשליחת ספרות חינוכית ברוח הציונות הדתית ל"תנועת הנוער". ואולם בהעדר שליח חלוצי-דתי בטריפולי לא הוסיפה המגמה הציונית הרתית להתפתח, ולצדה התפתחה מגמה חלוצית אחרת.

ג. מגמה חינוכית ברוח תנועת הפועלים

דואר הסתייג מדרך פעילותו של בר-גיורא בטריפולי, ש"כבר כימים הראשונים לבואו גילה חוסר סבלנות וטקטיות והתפרץ לפעולה... כבר היו בינינו התנגשויות... הוא מנסה לפעול בכלי דבר באופן עצמאי... והסכנה הגדולה ביותר היא שאלת מורחיותו [השתייכותו לתנועת הפועל המזרחי, י"א]."¹⁹ ועם זאת בטח דואר במעמדו ובהשפעתו שלו ב"תנועת הנוער". בשל תקופת פעילותו הקצרה של בר-גיורא נתאפשר לדואר להטות את המושכות לנתיבותיו. הוא ערך ל"תנועת הנוער" תכנית

16 יוסף מימון לא' אלמליח, 21.1.47, אוסף פרטי, יוסף סרוסי, נתניה [להלן: אי"ס].

17 נחביה, לא-לב (תשרי-חשוון תשי"ז), עמ' 1.

18 י' טיאר ואחרים למחלקת העלייה, 4.5.44, אצ"מ, S₆/3847.

19 יריב לזמיר, 2.3.44, את"ה, 14/1.

החריפה על המסורת-הדתית ועל אורחות החיים של יהורי טריפולי, כל אלה חלחו להכרתם של מנהיגי הנוער. דואר פעל ב"תנועת הנוער" כשנה, ובקיץ 1944 שב לקיבוצו, וממנו הוסיף לסייע ל"תנועת הנוער" ולהשפיע על חבריה.²³ חיילים מארץ-ישראל פעלו ב"תנועת הנוער" בטריפולי בשנים 1943-1946. הם הביאו אתם — לא רק את דבר החופש האישי — אלא ביחוד את בשורת הארץ ההולכת ונבנית... החיילים הא"י השפיעו השפעה רבה בעצם הופעתם, וסמנים מוחשיים נראים לכך.²⁴ על אופי פעילותם ב"תנועת הנוער" ועל השפעתם סיפור שניים מהם שפעלו שם תקופה ארוכה:

הפעולה בין הנוער נעשית על-פי הסכם בין החיילים על בסיס הסתדרותי כללי — אך הנוער חדור בדרך כלל רוח שמאלית. משפיעים כאן עיתוני השמאל... וכן משתייכים חלק ניכר של הפעילים מבין החיילים לזרמים שמאליים בהסתדרות. הם מוסרים על בעיות הארץ באופן אובייקטיבי, אך הנוער בכל זאת מבחין ומחשיב את גישתם האישית לעניינים וידע גם על בסיס חיובי את ההבדלים העיקריים בין הזרמים הפוליטיים וההתיישבותיים בהסתדרות.²⁵

שני החיילים הביעו הסתייגות מאימוץ התפיטה של "החלוץ האחד" בטריפולי, וסברו שיש לחנך את הנוער הציוני למגמה סוציאליסטית מוגדרת. ואכן, חיילים אחרים שעשו ב"תנועת הנוער" השפיעו על חברה ברוח תנועתם הארץ-ישראלית ופעלו לקשרים עם הנהגתה.²⁶

בשנת 1946, לאחר עזיבת החיילים את טריפולי, בא לשם ישראל גורליק מקיבוץ שדה-נחום, שהשתייך לזרם "הקיבוץ המאוחד", בשליחות "המוסד לעלייה ב". גורליק ייסד בטריפולי תאי הגנה, אך לא הסתפק בכך: "שליחותי לא תהא שלמה באם לא תיצר תנועה כאן אשר תכון את פעמיה לקיבוצנו".²⁷ הוא רחב את יישומו של רעיון "החלוץ האחד" בטריפולי, ופעל ללכד את הנוער הציוני בתנועה אחת שנמנית עם ה"קיבוץ המאוחד" ולדחיקת המגמה הציונית-הדתית ואת הנטייה להצטרף

- 23 על השפעתו של דואר, למשל: רובין, הדים (לעיל הערה 12), עמ' 14, 88; "דואר, אליהו עזריה ז"ל — החלוץ מטריפולי, 20.10.87, אי"ט, 25-24/ע/חיק 13. יריב לזמיר (לעיל הערות 19, 22); חליפת מכתבים בין דואר לבין חברים ב"תנועת הנוער", אי"ט, S₃₂/1068 ואי"ט, 25-24/ע/חיק 9.
- 24 זמיר ויריב ליוסיפון ולבן יהודה, 7.11.43, אי"מ, S₆/1984; "גלבר, נושאי הדגל — שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, ג, ירושלים תשמ"ג, עמ' 126.
- 25 מתוך "יומנו של א-ב" [1945], ארכיון "השומר הצעיר", 4.18 (א5).
- 26 ראה למשל על החייל ירקוני במכתב "גויטע ל"קיבוץ המאוחד", 29.6.45, אי"ט (לעיל הערה 12).
- 27 איש שדה [ישראל גורליק] ל"קיבוץ המאוחד", 7.3.47, אי"ט, חט' 2-חוי"ל, מיכל 1, חיק 4.

ל"קיבוץ הדתי". "את כל הפעולות הללו הנני מלווה תוך עמידה מאחורי הפרגוד' על-ידי מגע עם מספר מדריכים, במתן שיחות ועזיבת תוכניות. עלי לציין בסיפוק שכל המדריכים הנ"ל נאמנים על מחננו ותקוותי אחי שנזכה לראות פירות".²⁸ בקיץ 1947 הוא סיים את שליחותו ושב לקיבוצו.

משנת 1944 התקיימה חליפת מכתבים רצופה בין חברים ב"תנועת הנוער" ובין הנהגות "חבר הקבוצה", "הקיבוץ המאוחד" וההסתדרות הכללית. הנהגות אלה שלחו ל"תנועת הנוער" ספרים, עיתונים וביטאונים רבים של קיבוצים וגופים שונים של "תנועת הפועלים". ספרות זו היתה זמינה לחברים, דוכס ודעו עבורית, והם השתוקקו לה. היא הרחיבה את אופקיהם, סיפקה להם מידע על הארץ, ובייחוד על ההתיישבות החלוצית של "תנועת הפועלים".²⁹ בהשפעתה ובהשפעתם של השליחים והחיילים התרשמו חברים ב"תנועת הנוער" כי מההתיישבות של תנועת הפועלים יצאו גיבורי התחייה הלאומית והחלוצית וכן בוני היישוב העברי בארץ ומנהיגיו, וכי בה פועמים חיים ארץ-ישראליים חדשים חופשיים ומרתקים, השונים בתכלית מחייהם בטריפולי, והם נמשכו אליה.³⁰

ד. המרד — חילון והגדרה ל"קיבוץ המאוחד"

למן שנת 1945 החלו להופיע בחברי "תנועת הנוער" סימנים שהעידו על התרחקות מן המסורת הדתית. הראשונים היו אליהו עזריה ואברהם אדרי, שהיו עד אז שומרי מסורת, והשפעתם בתנועה היתה רבה. הם השמיעו דברים שלא עלו בקנה אחד עם המסורת והתנהגו כנראה לא לפי הנורמות הרדיויות במקום. זניכים בתנועה ותלמידי הישיבה המקומית הטיחו בהם האשמה, שהם "חסרי דת" המתנכים לקראת חיים בקיבוצים חילוניים. ביזמתם שוחקה הפעילות בתנועה, ובהתערבות מנהיגי "בן

- 28 שם.
- 29 "ספר 'דרור' התקבל והבחורים שלי מלקקים את האצבעות", דבר איש שדה במכתבו ל"קיבוץ המאוחד", 1.6.47, אי"ט (לעיל הערה 27); צ' פולון ל"חבר הקבוצה", 2.7.46, ארכיון "נורדונה" — "מכבי הצעיר", 5/19 (להלן: אג"מ); אברהם [לדואר], 2.7.45, אי"מ, S₆/1984; ביטאונים שהתקבלו ב"תנועת הנוער": רבר, דבר השבוע, דבר לילדים, חקיקת אל אמר (עיתון של ההסתדרות הכללית בשפה הערבית), אגרה לאינפורמציה, צרוד מכתבים, לאחדות העבודה, יומני הקבוצה, מבנים, הפועל הצעיר, הננו משמרת, לעולים ולמעפילים, שדמות, פנקס קטן, והחברה בקיבוץ. ספרים שנחבלו: צבי בן יעקב, נפש חיה, דורו, ההסתדרות ועוד.

- 30 למשל: יריב לזמיר (לעיל הערה 19); יהושע מימון ל"קיבוץ המאוחד", 9.7.46, אי"ט (לעיל הערה 27); "גויטע להסתדרות הכללית, 14.1.48, ארכיון העבודה ע"ש פנחס לבן 4969/א IV208 (להלן: אה"ע).

יהודה" היא חודשה.³¹ סימני חילון הופיעו גם בקרב חניכים. המסורת הרתית נחשבה בעיניהם מיושנת, ואפילו את גיבוריה הדתיים הישנים המירו בגיבורי התחייה הלאומית החילונית החדשה, כגון הרצל, ביאליק, טרומפלדור, לוחמי הגטאות ועוד. דבריה של סינה פלאח, חניכה בת חמש-עשרה, אופייניים להלכי-רוח אלה. בעיני סינה וחבריה בתנועה, עלתה חשיבותם של הצורים הלאומיים והחלוציים על מצוות המסורת:

כמה מצלצל טוב באוני השם "חנה". מוכן מאליו למה. כי הוא שם סמלי ישן נושן לעם ישראל, סמל הנאמנות לדת "הקרבת שבעת הבנים בעד קדוש ה'". סמל זה נשכח כמעט מלבושינו אך בזמן האחרון היה שוב פעם השם חנה סמל, אולם לא כסמל שלפני אלפיים שנה "סמל הרבקות בדת", לא ולא, הוא הואר באור חדש עם חנה החדשה... השם החדש נהפך לשם האומר הכל: ציונות, הגנה, אהבת המולדת והעם, גבורה, אומץ לב. הכל.³²

לדרכם של עזריה וארדי הצטרפו עוד מדריכים (להלן: עזריה וחבריו), אחד מהם תיאר את השפעת תהליך החילון בקבוצתו: "בהיותי בקבוצה נתתי חופש לכל החברים לעשות מה שברצונם... במשך הזמן הפכו כולם לעיסה אחת ומצפצפים על כל השטריות האלו למרות שביניהם היו מאד הדוקים [אדוקים, י"א]."³³ עזריה וחבריו התרחקו לא רק מהמסורת, אלא גם מרעיון ההגשמה בקיבוצים הדתיים. החיים בו נראו להם עתה מיושנים וקפואים ברוח הדת הישנה, ואילו הם שאפו לחיים רעננים וחופשיים. הם התכוננו להוביל את "תנועת הנוער" למרד בארגון "בן יהודה" ולקבוע את מיקומה על-פי הגדרה במסגרת ה"קיבוץ המאוחד". גודליק תיאר חבורה זו כחוג "בעל ההשפעה והרציניים ביותר ואין מחוצה להם שום כוח מתחרה".³⁴ את "תנועת הנוער" הוא הגדיר: "ערה ותוססת המחפשת לה אופקים חדשים לפרוץ ולהחליף את בלוף הסחבות אשר הם כבולים בהם ודוות".³⁵

מנהיגי "בן יהודה" מחו נמרצות נגד תופעת ההתרחקות מהמסורת ונגד הנטייה להגשמה בקיבוצים חילוניים. הם שללו את זכותה של "תנועת הנוער" לעצב את

31 מכתבי יוסף לרוד, ר"ח סיון תש"ה, ח' באב תש"ה, 6.9.46, אי"ט; א' אודי להסתדרות הציונית, 3.4.46, אצ"מ, S32/1068; י' גויטע לחבר, 17.10.47, אי"ט (לעיל הערה 23); חוברת ויכוח, אליהו עזריה - אפרתי זל שלושים לפטירתו, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 10, 14.

32 נספח למכתב סינה פלאח ל"קיבוץ המאוחד", 19.3.46, אי"ט, חט' 2-הו"ל, מיכל 1, חיק 2, ראה שם מכתבים נוספים.

33 י' גויטע ל"קיבוץ המאוחד", 26.9.48, אי"ט (לעיל הערה 27).

34 איש שדה ללוי, 1.6.47, שם.

35 איש שדה ל"קיבוץ המאוחד" (לעיל הערה 27).

דרכה מתוך חירוח במה שקשור למסורת הדתית. לדידם, הנוער אינו אלא חוליה כשרשרת הדורות של עם ישראל, ומחובתו לקיים את רצף המסורת הדתית. חברי "תנועת הנוער" נדרשו לחקן מיד את דרכם, ופעילותם כמנהיגים וכמדריכים בתנועה צומצמה או הופסקה. מנהיגי "בן יהודה" פנו לתנועת "הפרועל המזרחי" בארץ וביקשו לשלוח לטריפולי שליחים דתיים לאיזון השפעתם של החיילים ושל גודליק. משלא נענו, כתבו ל"קיבוץ הרתי": "מעציב ומדהים חוסר התענינותכם בנו לעומת ההתענינות הלהוטה אשר הקיבוץ המאוחד מקדיש לנוער זה. והתענינות זו האחרונה הצליחה לקנות לה איזה חסידים אחרים".³⁶ סיוע למנהיגי "בן יהודה" בא להם מידי ברגיורא וחברי גרעין "ביכורים" שב"קיבוץ הרתי". ברגיורא הזהיר את החברים בטריפולי לבל יפנו לקיבוצים חילוניים, משום שאין בהם תורה ומצוות, וקליטתם באלה לא תצלה. חברי "ביכורים" סיפרו על השתלבותם הטובה באורח החיים הדתי של הקיבוץ: "אין זו אדיקות מאובנת אלא דתיות חיה הנובעת מתוך יצירת החיים והבנין, לכן לא היה לנו קשה להבין ולתדור אל החברה כי רוקא לנו היה חינוך למצוות".³⁷

ואולם קליטתו של גרעין "ביכורים" ב"קיבוץ הרתי" נכשלה בסופו של דבר והוא התפורר. ידיעות אלו נודעו בטריפולי בסוף שנת 1946. הנהגת "בן יהודה" היתה במבוכה וב"תנועת הנוער" שרדו חולשה ורפיון.³⁸ עזריה וחבריו ראו בזה קריסה של תפיסת "בן יהודה", שרק הציונות הדתית והקיבוץ הרתי מתאימם לנוער מטריפולי, והחלו לפעול נמרצות להשגת יעדיהם. הם ייסרו את "ההכשרה העירונית" (להלן), ובמאי 1947 החלו להשתייך על-פי הגדרה ל"קיבוץ המאוחד" וכתבו להנהגתו: "לאחר בירור ועין בחוג המדריכים הראשיים של התנועה בטריפולי באנו לידי סיכום זה: אנו מזדהים בהחלט עם דרך הקיבוץ המאוחד אשר לאורה אנו מחנכים ונמשיך לחנך את הנוער כאן". הם בחרו בו משום שראו בדרכו ערובה "לשמירה על הערכים הציוניים והסוציאליסטים אשר הנם היסוד להחייאת עמנו".³⁹ לדעתם, "הקיבוץ המאוחד" נענה יותר מאחרים לצורכי בניין הארץ והעם. הוא דגל ב"קיבוץ גדול" שהתבסס לא רק על חקלאות, אלא גם על חרושת ותעשייה והיה פתוח ל"קליטת

36 מזכירות "בן יהודה" ויוסף מימן ל"קיבוץ הרתי", 21.1.47, אצ"מ, S32/123, דאה שם גם על תגובת מנהיגי "בן יהודה" כלפי עזריה וחבריו וכן במכתבי יוסף לרוד, 13.8.45, ח' באב תש"ה, ר"ח סיון תש"ה, אי"ט.

37 דוד ליוסף, כ"ז בחשוון תש"ה, אי"ט.

38 הידיעות מסביב למשבר הזה דכאו מאד אח רוחנו ונתנו פתוח פה למספר גדול מקהלנו לאמר: אתם מהנכים את בנינו לא לפי רוח המסורת והתורה ויש אשר משכו את בניהם מן התנועה עם תעמולה הרפה כנגדנו", מזכירות "בן יהודה" להברנת 21.1.47, אי"ט.

39 המובאות ממכתב א' עזריה ואתרים ל"קיבוץ המאוחד", י"א בסיון תש"ז, אי"ט (לעיל הערה 27).

עליה וקיבוץ גלויות בלי כל הבדל עדתיות שהיא"⁴⁰, וגם לקליטתם של שומרי מסורת בתנאים שיאפשרו להם לשמור על מנהגייהם. קיבוץ כזה התאים, לדעת עזריה וחבריו, להם ולבני עדתם בטריפולי. הנהגת "הקיבוץ המאוחד" אישרה בשביעות רצון את הצטרפותם. גורליק הביע את תקוותו כי בעקבות "ההכשרה העירונית" תלך גם "תנועת הנוער"⁴¹.

ואכן, בעידודם של עזריה וחבריו הכריזו חברים בהנהגת "תנועת הנוער" על ניתוקה המלא של תנועתם מארגון "בן יהודה". להכרזה התנגדו מנהיגים אחדים, ובראשם רחל מגנאזי, שציידו בהמשך הדיקה לארגון "בן יהודה" ול"קיבוץ הדתי". בין הצדדים התפתח עימות תריף. מנהיגי "בן יהודה" התערבו וגרמו לפרישתם של תומכי עזריה מ"תנועת הנוער". מעתה נותרה הנהגתה בידי רחל מגנאזי וחבריה. בעקבות הפורשים פרשו גם מודריכים חזניכים. הם הכריזו על ייסודה של תנועת נוער חדשה, המזוהה עם ה"קיבוץ המאוחד", אולם הורי החניכים התנגדו לקיומה והיא בטלה.⁴² עזריה וחבריו שנדחקו מ"תנועת הנוער" כתבו: "אנו נתונים בסביבה עוינת המבקשת להכשילנו... אנשי בן יהודה משתולים להקפיא את הנוער המתפרץ לאפיקים חדשים ומתנער ממנהיגי הגלות וממסורתה הבלויה".⁴³ את עיקר מרצם הם השקיעו עתה ב"הכשרה העירונית".

ה. "ההכשרה העירונית" – אוונגרד ציוני בטריפולי

מאמצי מנהיגי "בן יהודה" לחדש את הכשרתם החקלאית, שנוהרסה במאורעות נובמבר 1945, לא עלו יפה,⁴⁴ ומנגד הוזליטו עזריה וחבריו לייסד הכשרה מעשית ורוחנית לחיי הגשמה בהתיישבות החלוצית שתשמש גם מרכז חינוכי לנוער הציוני בטריפולי. תחילה ניסו לייסד הכשרה חקלאית אך לא הצליחו, ובסוף שנת 1946 ייסדו את הכשרתם בבית נטוש סמוך לטריפולי, שקיבלו מאגודת "מכבי". הבית היה רחוק מהקהילה היהודית וקרוב לעיר, שממנה יתפרנסו. שמה היה "ההכשרה העירונית" ואחר-כך שונה ל"הכשרת גאולים".⁴⁵

40 עלון קבוצת ההכשרה, 2 (שבת תש"ז), עמ' 4, אי"ט, חט' 2-חול'ל. מיכל 1, תיק 3.
 41 "הקיבוץ המאוחד" לחברים, 7.7.47, אי"ט (לעיל הערה 27); איש שדה ללוי (לעיל הערה 34).
 42 מזכיר "בן יהודה" להנהגת הנוער 2.7.47, אי"ט, S₂₂/23; ר' מגנאזי ל"קיבוץ המאוחד", 20.8.47, אי"ט (לעיל הערה 27); טריפולי, "מתוך דבריו של אליהו עזריה", 21.9.47, אי"ט (לעיל הערה 27), מסמך 6.
 43 א' עזריה ל"קיבוץ המאוחד", 11.3.47, אי"ט (לעיל הערה 27).
 44 מאורעות נובמבר 1945 והיו בימים 4-7 בנובמבר, ובהם פרעו טוני ערבים ביהודי טריפוליטניה; רצחו 130 יהודים, הדיסו ושדדו רכוש יהודי ובכלל זה גם את ההכשרה החקלאית, ראה: דה-פליציה (לעיל הערה 2), עמ' 220-223.
 45 יהושע מימון ל"קיבוץ המאוחד", 28.1.47, אי"ט (לעיל הערה 32); ח' כחלון, ההעפלה מלוב,

ראשוני החברים בהכשרה ראו עצמם אוונגרד מודר. "ראינו לעצמנו תפקיד למרוד בקיים וליצור משהו חדש בתינו ובחיי המקום (הכשרה עירונית). רצוננו הוא להתכונן לקראת חיי הארץ בבנייה... עזבו את בתינו והגשמו את חלומנו הנרקם במשך החודשים האחרונים".⁴⁶ הם קראו לנוער להתנער מ"דוד המדבר", לעשות מהפכה בחייהם ולהצטרף להכשרה. ואכן, למעלה מעשרים חברים בני 17-23, רובם מבוגרי "תנועת הנוער", הצטרפו אליה, בניגוד לרצון הוריהם, "אבל פרצנו את הגדר ונצא לעצמאות, ראינו כמלוא ההכרה כי זאת הדרך להגשמה הציונית".⁴⁷ לאחר חודשים אחדים הצטרפו אליה גם בנות, להפתעתם ולשמחתם של חברי ההכשרה. הבנות זכו לשויון מלא ו"בכלל לא ניכרת ואף באחוז מינימלי הדעה הרווחת בקהל 'הבחורה פחות רדיגה היא'".⁴⁸ הן התגוררו בהכשרה והשתתפו בכל הפעילויות החברתיות, בניגוד לגורמה המקובלת בציבור המסורתי בקהילה.

מנהיגי ההכשרה היו א' עזריה וי' גויטע. הם והחברים קבעו כי היא תתבסס על עקרונות של עצמאות, שוויון, שיתוף, עבודת כפיים ומוסר אישי וחתרו להגשימם בחיי היום-יום במסגרתה. ההכשרה התארגנה כקיבוץ זעיר: חבורה עברו כשכירים בעיר, ומשכורתם נכנסה לקופה משותפת שנועדה למימון הוצאות ההכשרה. החברים החקשו למצוא תעסוקה, פרנסתם היתה דלה, והם חיו בדוחק. למרות זאת הם לא עסקו במסחר, כי ראו בו גורם לאי-צדק חברתי.⁴⁹

הם נמנעו מלחסות בצ'לם של אפוטרופוסים, ואולם ביקשו את הכרתו של "הוועד הציוני" המרכזי במקום. זה התנה את הכרתו ברישה לשמור על המסורת הדתית, והם דחו דרישה זאת, אשר על כן רחה הוועד את בקשתם.⁵⁰ לעומת זאת, ההסתדרות הכללית העניקה להכשרה את חסותה ואת תמיכתה. בינה ובין "הקיבוץ המאוחד" התפתחו קשרים מיוחדים, והיא בחרה בקיבוציו כיעד לעלייה ולהגשמה.⁵¹

[ללא ציון מקום הוצאה], 1999, עמ' 167. המושג "גאולים" כמסורת היהודית מכוון לנגאלים בדרך נסית משיחית. בהכשרה נקראו כך מי שפנו להגשמה החלוצית.

46 עלון קבוצת ההכשרה, 1 (שבת תש"ז), עמ' 2, אי"ט (לעיל הערה 40).
 47 עלון קבוצת ההכשרה, 3 (אדר תש"ז), עמ' 3, אי"ט (לעיל הערה 40).
 48 עלון קבוצת ההכשרה, 6 (תמוז תש"ז), עמ' 9, אי"ט (לעיל הערה 40).
 49 יהושע מימון ל"קיבוץ המאוחד", 28.1.47, אי"ט (לעיל הערה 27); עדות י' טאסי, חבר ההכשרה, שנמסרה לי' גויטע, 4.5.88, אי"ט, 25-24/צ/תיק 10; זימן, ההכשרה בטריפולי, 1.6.47, 4.2.48, ראה שם: "להתרחק מהמסחר כי תוצאותיו בניגוד במולדת", אי"ט, 25-24/צ/תיק 11.
 50 "הוועד הציוני" המרכזי נוסד בטריפולי לאחר מאורעות נובמבר 1945 במקום ההסתדרות הציונית של טריפולי, שהממשל הבריטי אסר על קיומה. יומן, 3.6.47 (לעיל הערה 49).
 51 עלון (לעיל הערה 48), עמ' 6; טריפולי "מתוך דבריו של אליהו עזריה" (לעיל הערה 42).

חברי ההכשרה נדרשו לעמוד בסטנדרטים גבוהים של מוסד אישי וחברתי. של דבקות בעבודה, של לימוד עצמי ושמירה על עקרונות ההכשרה. חברים התקשו לעמוד בדרישות, לפחות בחודשים הראשונים, והיו תופעות של השתמטות, הִתְנַהְגוּת לא־נאותה ותלונות על המחסור והדלות בהכשרה.⁵² עם הזמן הסתמן שיפור כפי שעולה מהתיאור שלהלן:

כמה יפה היה לראות בגולה עשרות חברים מוסכים לשולחן פשוט אחד המשמש גשר להבנה הדדית ברעיונם הגדול... לא דק חברים אשר העבודה הגופנית היא מנת חייהם אלא היה גם משהו אינטלקטואלי... מצוין באותם רגעי אושר... בשירה המשותפת, הידידות והשמתה שהיו נוסכים על פני כל המטובים... בערב כשכולם חוזרים עייפים מעבודה ואתה נכנס לחדר האוכל הרגשה נעימה תוקפת אותך ואתה משתהה [משתאה, י"א] האם בחורים אלה מכירים בגודל האחזיות שנטלו על גבם?⁵³

ההכשרה הוציאה לאור ירחון ושמו "עלון קבוצת ההכשרה", ובו פודטמו כתבות על חייה, על מאבקה ועל משמעות קיומה. הובאו בו גם מובאות מדרכי מנהיגים ציונים, בעיקר מתנועת הפועלים, למשל ברל כצנלסון, המנהיג הרוחני של תנועת הפועלים ביישוב, "יח ברנר, מ' שרת וקטעים מתוך יומן ההכשרה. היומן היה אחד מדרכי הביטוי של חלוצים ומגשימים ביישוב וכן ב"הכשרה העירונית". ביומן תיארו את חיי היום־יום בהכשרה, והרושם הוא שהחברים חתרו בעקשנות להתנתן לאור הערכים של הקיבוץ ושל ההתיישבות החלוצית בכללה. היעוד חיי ההכשרה מעיד על החשיבות שהם ראו בה.⁵⁴

הפעילות החינוכית והתרבותית בהכשרה התבססה על ספרות שמקורה במחנה הפועלים. מספרות זו למדו החברים על תולדות תנועת הפועלים ועל רעיונותיה, מפעליה ואישיה.⁵⁵ השכתות והתגים בהכשרה עוצבו במחכנות חגיגתם בהתיישבות

52 "סקירה על התפתחות קבוצתנו במשך החדש השלישי לקיומה", עלון (לעיל הערה 47), עמ' 2; יומן, 26.11.46, 28.12.46, 16.4.47, 11.5.47 (לעיל הערה 49).

53 א' אדי, היהודי חבר [מאי 1947], א"ס.

54 מרצמבר 1946: עון יולי 1947 פורטמו שישה עלונים. בגלל קשיים טכניים שנגרמו עלידי אנשי "בן יהודה", נפסקה הרצאתם. העלונים נמצאים בא"ס (לעיל הערה 40). היומן פאמצעי ביטוי של מתיישבים — ראה: מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ־ישראלית, תל־אביב 1955, עמ' 284; יומן ההכשרה נמצא בא"ס, 25-24/9/11.

55 רשימה מספרות זו ראה לעיל הערה 29; מספרות זו למדו למשל על צורות ההתיישבות השיתופיות ועל הקומונות הנוצריות בקנדה, על סוציאליזם וקפיטליזם, ועל מעמדו של הפועל העברי ומקומה של האברה בקיבוץ, על ההסתדרות הכללית ועל "יכין", "תנובה" ו"המשביר המרכזי".

של מתנה הפועלים בארץ. סדר יומם לא כלל תפילות. קבלת שבת נפתחה בשירת מקהלה ונמשכה בסעודה ובשיתה על הפועל העברי, על ההתיישבות ועוד. בשבתות היו מפגשי חרבות שבהם קראו ממכתבי יוסף טרומפלרוד, מ"פנקס קטן" ומהספרים "זרור" ו"ההסתדרות". בפסח החברים לא עבדו ואכלו מצות אך הבליעו את משמעותו הדתית והציגוהו כחג לאומי היסטורי המסמל את שחרור העם. משמעות זו הייתה כרוח דבריו של ברל כצנלסון, שהתפרסמו לסן שנות השלושים בהגדות פסח של הקיבוצים וכן בעלון ההכשרה בטריפולי. באזכרה למגני תל־חי ב"א בארד דחו את הנוסח "זכור אלוהים" המסורתי, ובמקומו קראו "זכור עם ישראל" בנוסח שחיבר ברל כצנלסון ושועדר ממנו שם אלוהים. "זכור" זה נעשה נכס צאן ברזל ב"התרבות הפועלים" ופורסם גם בעלון ההכשרה בטריפולי.⁵⁶

אתרים המשיכו לשמור על המסורת בד' אמותיהם. בהכשרה לא היו לא בית־כנסת ולא פולחן דתי, אך נשמרה הכשרות.⁵⁷ הרוב התרחק מהמסורת, וחילול שבת ומועד נעשה בפרהסיא. חברים ראו במסורת הדתית מכשול לחיים חלוציים מתקדמים. בעיניהם, עיקרה של היהדות אינו בפולחן הדתי, אלא במוסר האנושי ברוח חזונו של נביאי ישראל, ובמצוות הלאומיות והחלוציות, כגון לימוד השפה העברית, אהבת הארץ, עלייה והצטרפות לקיבוץ, עבודת כפיים והגנה. בבניין היישוב החלוצי בארץ ובתקומתה של מדינה יהודית הם ראו את התגשמות חזון אתרית הימים ומקדש העתיד. בהתרחקותם מהמסורת הדתית לא ראו התנתקות ממנה. השימוש הרב שעשו בביטויים, בסמלים ובדימויים מן המסורת הדתית, השמירה על הכשרות ועל המסגרת החיצונית של שבתות ומועדים — אלה העידו על יחסם המורכב למסורת הדתית.⁵⁸ אישים מן הקהילה שביקרו בהכשרה התרשמו מדבקות חכריה במטרתם והביעו את

56 דברי ברל כצנלסון ומשמעותם, ראה: א' שפירא (לעיל הערה 21), עמ' 317, 322-323; שבתות, חג הפסח ויום תל־חי בהכשרה, ראה: יומן, 24.5.47, 24.4.48, 1.5.48 (לעיל הערה 49); עלון 1, עמ' 3 (לעיל הערה 46); עלון 3, עמ' 1 (לעיל הערה 47); עלון 4 (ניסן תש"ז), עמ' 1, 6, א"ס (לעיל הערה 49).

57 בזה אימצה ההכשרה את דרכם של תנועת "צעירי ציון" בתנוצי והנהגת "הקיבוץ המאוחד", ולפיה יש לקיים תנאים מינימליים שיאפשרו לחברים שומרי המסורת להכשרות ובקיבוצים להמשיך באורח חייהם. התנאים היו מטבח כשר והימנעות מעבודה בשבת ובחג. ראה: ח' אברהם, "ראשיתה של התנועה החלוצית בצפון אפריקה (1943-1948)", בתוך: י' אברהמי (עורך), שורשים במזרח, א, יד טבנקין תשמ"ז, עמ' 227-228. ובטריפולי, ראה: יומן, ט' בכסלו תש"ד (לעיל הערה 49).

58 "היום צום וכמה חברים מאחנו צמו". ראה: יומן, 5.3.47 (לעיל הערה 49); "הערב התקיימה שיחה על הדת ששמשה לנו מכשול במשך כל הזמן", ראה: יומן, 3.6.47, שם; "לא התפילה קובעת אצלנו אלא בהכרה ע"י המוסר" ראה: יומן, 21.1.48, שם; ראה גם ביומן, 22.2.47, 24.1.48, 23.3.48, שם.

תמיכתם המוסרית בה. הנוער הציוני נהג להשתתף באירועיה, וחבריה השפיעו בתנועות הנוער ברוח "הקיבוץ המאוחד".⁵⁹

ו. "ההכשרה העירונית" בעין הסערה — סוף הדרך

חדשים אחדים לאחר ייסוד "ההכשרה העירונית" נפרצו שמועות בקהילה, שהמסורת הדתית אינה נשמרת בה ושהיא מתנכת לחיים בקיבוץ חילוני. מנהיגים בארגון "בן יהודה" תקפו בחריפות את ההכשרה. מטרתם היתה למזער את השפעתה, אם לא לפרקה, על-ידי הוקעתה בציבור, אלא-אם-כן תטיב את דרכה, תחנך לקראת השתלבות בקיבוץ הרחי ותתקשר לתנועה הציונית-הדתית. לדבריהם, ההכשרה נולדה כחטא וחיה כחטא; היא נוסדה ללא אישור המוסדות הציוניים ועל-ידי צעירים פורקי-עול השואפים למרוד בדת ולכוון קשרים מפלגתיים עם "הקיבוץ המאוחד". יעקב פרגיון, נשיא "בן יהודה", גינה את הקיבוצים החילוניים על אפיקורסתם ועל שאינם לאומיים וזיים.⁶⁰

השמועות והתגובות עוררו בציבור התנגדות להכשרה. הורים אחדים אילצו את בניהם לעזובה. הרבנות המקומית לחצה על ראשיה לשמור על המסורת ולהתקשר עם תנועת "המזרחי". "הוועד הציוני" סירב להכיד בה. במרס 1948 התקבלה החלטה, בחסותו ובהשתתפותו של ד"ר שלמה נכון, איש מחלקת הארגון של ההנהלה הציונית שבירושלים, לייסד הכשרה רשמית של "הוועד הציוני" שתשמור על המסורת הדתית.⁶¹

בקהילה חששו כי השמועות והתגובות יפגעו בהתפתחותה. החברים חשו בדידות, וניכרו אותות מצוקה. "כמה חברים עצובים קצת מהשמועות על הדתיות שהגינו אפילו להורים". עם זאת דבקו החברים בדרכם: "הכשרתנו בזה לכל השטניות האלה זמוכנה אפילו להילחם בעד קיום ההכשרה". במאמץ לשפר את תרומתם הם החליטו לא לחלל שבת בפרהסייה, להזים את השמועות שאינם דתיים

59 וראה למשל בעלון (לעיל הערה 46) עמ' 3-4; "הוטל עלי כעש לעבוד גם בתנועה ככדי לכוון את הדברים כדחתנו", דברי י גויטע במכתבו ל"קיבוץ המאוחד", 13.5.47, אי"ט (לעיל הערה 27).

60 " סרטי, זמכירות "בן יהודה", להנהלת ההסתדרות הציונית, 20.2.47, אי"ט; עלון (לעיל הערה 47), עמוד 3; עלון (לעיל הערה 48), עמ' 12; איש שדה ל"קיבוץ המאוחד", (לעיל הערה 27).

61 זימן, 26.6.47 / 21.1.48 / 23.3.48 (לעיל הערה 49). ראה גם דברים שנכתבו ב-22.3.48: "זה מאד מצער אותנו על שאנו מקופחים על אשר איננו חברי 'המזרחי', נכון [שלמה נכון, י"א] כבר כירידות גמורה עם פרגון...". שם.

"וכרי להשיג את אהבת הקהל אמרנו להם שמתפללים בכל יום שלוש פעמים".⁶² מנהיגי ההכשרה ותומכיה השיבו לאנשי "בן יהודה" בסגנון נוקב ועשיר בביטויים ורעיונות מן הספרות של תנועת הפועלים ומן התנ"ך. את טענותיהם הם הציגו לפני אישים בקהילה ולפני הנוער הציוני.⁶³ לדבריהם, אנשי "בן יהודה" הם "גבאים וסוחרים", ומניעיהם אישיים ופוליטיים; הם מתנגדים להכשרה ומנסים להתניקה משום שסירבה להתקשר עם "המזרחי" ועם "הקיבוץ הדתי", מאותה סיבה הם החניקו את "תנועת הנוער". ביעקב פרגיון נשיאם הם ראו אופורטוניסט, חסר זקיפות קומה ביחסיו עם הערבים ועם הממשל הבריטי. אין אנשי "בן יהודה" מקיימים את מוסר היהדות; הם מנצלים את ההמון ודשים במצוות שבין אדם לחברו. לפיכך אין חפץ בפולחנם הדתי, כדברי ישעיה הנביא "למה לי רב זבחים... גם כי תרבו תפילה איני שומע".⁶⁴ ארגון "החלוץ" שלהם התפורר, הכשרתם החקלאית שועבדה לאפורטרופסים, ובגריה נכשלו בהגשמה ב"קיבוץ הדתי". לעומת זאת "ההכשרה העירונית" היא אידיאליסטית ועצמאית. החיים הם ברוח מוסר היהדות וללא התבוללות. "שפתנו היא שפת תורתנו, שבתותינו ומועדינו מלאי תוכן לאומי-זאנו המשימים את עצמנו לשמש לבנים להקמת מולדתנו העתיקה אשר בצלה יחסו כל נדחי ישראל".⁶⁵ מנהיגי ההכשרה האשימו את אנשי "בן יהודה" גם בהשמצת ההתיישבות החילונית החלוצית, שהוא רוב בניינו ורוב מניינו של היישוב בארץ. היישוב הקריב את בניו להצלת העם בגולה, והוא עומד בחירונו נפש במאבק לקוממיות העם בארצו. "הלאורם תמנעו מהנוער להתחנך? הן אלה הם הנושאים... את חזון אחרית הימים אשר חזו נביאנו". הם קראו להסיר את חזעיה מעל פני אנשי "בן יהודה" ו"לא יטמאו עוד את היכל קדשינו".⁶⁶

אנשי "בן יהודה" טענו לעומתם על עשייה נרחבת ועומדת לזכותם: בהפצת השפה העברית, בייסוד בית-ספר עברי, במתן חסות לתנועות נוער, בארגון תנועת

62 המובאות מתוך: יומן, 31.1.47, 29.1.47, 15.2.47 (לעיל הערה 49).

63 את דברי בניגיי ההכשרה ראה במאמר "למה רגשו", נספח לעלון 4 (לעיל הערה 56); א' אורי, הרחורי חבר (לעיל הערה 53); " גויטע להסתדרות הכללית (לעיל הערה 30); טריפולי, "מתוך דבריו של אליהו עזריה" (לעיל הערה 43).

64 ישעיה א, יא-טו, וראה במאמר "למה רגשו" (לעיל הערה 63).

65 שם.

66 המובאות מתוך המאמר "למה רגשו", שם. דוד בן גוריון תיאה את איכרי פתח-תקווה האדוקים, שהעסיקו פועלים ערבים ומיעטו להעסיק פועלים יהודים, כמי שהכניסו צלם להיכל וחיללו את הקודש, ראה: ד' בן גוריון, "ביהודה ובגליל" לוח אוניברסיטה, ניריורק תרפ"א, עמ' 104. נראה כי כהשראת דברים אלו האשימו מנהיגי ההכשרה את אנשי "בן יהודה" בהכנסת טומאה להיכל. על העיסוק בהכשרה בפרשת "האכזריות שהתנהגו בה האיכרים האדוקים" כלפי הפועלים, ראה: יומן, 1.2.47 (לעיל הערה 49).

העולים מטריפולי, תשלחו מהם למשקים לא-דתיים. בתגובה לידיעות אלה איחדו מנהיגי "בן יהודה" והנהגות תנועות הנוער את כל תנועות הנוער הציוניות וקבעו שהן ישתייכו לתנועת "הפועל המזרחי" שבארץ-ישראל. בזה העבירו מסר להנהגת "עליית הנוער" ולגורמי הקליטה האחרים בארץ כי הנוער מטריפולי הוא דחי, ולכן חובה לקלטו במגזר הציוני-הדתי ויש לשלוח לטריפולי שליחים דתיים בלבד. בכך מימש ארגון "בן יהודה" את שאיפתו לקשור את הנוער הציוני עם התנועה הציונית-הדתית, ובכך גם נסתם הגולל על אפשרות פעילותה של תנועת נוער ציונית. בטריפולי ברוחה של "תנועת הפועלים"⁶⁹.

ז. סיכום

בשנת 1943 נוסדה בטריפולי "תנועת הנוער" במתכונת "החלוץ האחד", ואולם הקו החינוכי שאפיין אותה כפועל נטה לאידאולוגיות של תנועות ספציפיות: היא נקראה בין הגדרתה לתנועת "הפועל המזרחי" לבין הגדרתה ל"תנועת הפועלים". ולמעשה, הניסיון ליישם בה את רעיון "החלוץ האחד" נבשל.

גם תנועת נוער וגם מגמה חלוצית סוציאליסטית — חילונית או דתית — היו זרות לקהילה היהודית השמרנית, ואולם המציאות מלמדת כי הנוער המקומי היה פתוח לקליטתם. רעיון תנועת הנוער וכן המגמה החלוצית החילונית, שטופחו היטב ב"תנועת הנוער", היכו שורשים בלב החברים. לעומת זאת המגמה החלוצית הדתית, שלא טופחה בה, השתרשה פחות. השפעתם של חיילים ושליחים ברוח "תרכות הפועלים" הניעה חברים למרד במסורת ובארגון "בן יהודה", לדחיית דרך החלוציות הדתית ולבחירה בדרך החלוציות החילונית. הציבור המבוגר דחה את המגמה של "תנועת הפועלים" בשל חילוניותה ואימץ את המגמה הציונית-הדתית, ובהשפעת ארגון "בן יהודה" נקבעה היא בסופו של דבר כדרכה של "תנועת הנוער". אנשי "בן יהודה" שללו את וכותו של הנוער לעצב את דרכו מתוך חירות פנימית ודחקו את המורדים מ"תנועת הנוער", ומוקד המרד עבר ממנה ל"הכשרה העירונית".

"ההכשרה העירונית" נוסדה על-ידי המורדים והיתה עדות נוספת להצלחתם של השליחים והחיילים מ"תנועת הפועלים". זו היתה למעשה מסגרת חינוך חלוצית, סוציאליסטית וחילונית, שהקימו לראשונה בטריפולי צעירים מקומיים. בינה לבין אנשי "בן יהודה" התפתח עימות על ניגודי עקרונות והשקפות. במהלכו נגלו חברי

"החלוץ" וההכשרה החקלאית, שבוגריה עלו ל"קבוץ הדתי" (הם אמנם לא נקלטו בו בגלל מכשולים, כגון עזריה וחבריו שערערו את אמונתם הדתית). ארגון "בן יהודה" טען לקידום הקהילה לאורח חיים מתקדם יותר במסגרת הדת, ללא פוליטיקה ומתוך אידאליזם. לטענתם, "ההכשרה העירונית" אינה חלוצית ועדיין לא הוביחה דבר. דרכה, דרך הציונות החילונית, לא תצלח. אין בציונות זו ערובה לשמירת האומה וגאולתה. ערובה כזו מצויה בדת. בבחירה בין דת ללא ציונות לבין ציונות ללא דת העדיפו אנשי "בן יהודה" את האפשרות הראשונה, ואולם הם לחמו למען הציונות הדתית.⁶⁷

חברי ההכשרה נאלצו להתמודד לא רק עם מתנגדיהם, אלא גם עם מצוקה כלכלית קיומית ועם שכניהם הערבים שהתנכלו להם. ההכשרה הוסיפה לפעול, להתפתח ולהשפיע על הנוער. בתוכה התגבש גרעין חלוצי, והוא התכונן להגשמה בקיבוצים שדה-נחום ורגבים, שייסד הגרעין של תנועת "צעירי ציון" בתוניס. חברי ההכשרה הצטרפו לתאי ה"הגנה" בטריפולי: בהכשרה התקיימו אימוני ה"הגנה", וממנה יצאו להעפלה. אליהו עזריה היה ראשון מעפיליה באמצע שנת 1947. אחריו העפילו החברים בזה אחר זה, ואת מקומם בהכשרה תפסו חברים חדשים. רובם פנו לשרדה נחום, להגבים ולקיבוצים אחרים של "הקבוץ המאוחד". אחרים מהם עברו ל"קבוץ הדתי" מסיבות דתיות.

מלחמת העצמאות בארץ החריפה את המתחים ביחסי יהודים וערבים בטריפולי, וכיולי 1948 עם קום המדינה החלו פרעות ביהודים. הנוער הציוני ואחרים בקהילה פגעו בפורעים והניסו, ובכך מנעו את הישונחם של מאורעות נובמבר 1945. באותם מאורעות התנפלו ערבים על ההכשרה והרסו אותה, לא לפני שהחברים שנמצאו בה הצליחו לחמוק ולחבור לחבריהם ברובע היהודי, אחר-כך העפילו ארצה. "ההכשרה העירונית" נהרסה ונסגרה בדומה להכשרה החקלאית.⁶⁸

בשנת 1948 נחלש מאוד כוחם של נושאי דבר "הקבוץ המאוחד" בטריפולי, ולעומת זאת תוגבר המחנה הציוני-הדתי בשלושה שליחים ציונים-דתיים, שבאו לפעול פרבנות ובכתיב-הספר. ועוד זאת, הנהגות תנועות הנוער בטריפולי היו עתה בעלות מגמה ציונית-דתית. במצב זה של יחסי הכוחות נפתחה העלייה הגדולה של יהודי לוב לארץ-ישראל. כבר בראשיתה, סוף שנת 1948 וראשית שנת 1949, נודע בטריפולי כי נציגי תנועות ההתיישבות בארץ מתחרים על קליטתם של הנוערים

67 מ'מון, "תגובתן של יוסף מימון", ממנהיגי "בן יהודה", 7.6.47, א"ס; סרוסי, מזכירות "בן יהודה" ל"קבוץ הדתי", 21.1.47, אצ"מ, S₃₂/123; מזכירות "בן יהודה" לחברנו, 7.6.47, א"ס.

68 רובין, הדים (לעיל הערה 12), עמ' 87; יומן, 17.1.48, 8.2.47, 5.4.48, 31.5.48 (לעיל הערה 67); מכתבי יו גיטע ל"קבוץ המאוחד", אוקטובר-נובמבר 1948, א"ס (לעיל הערה 27).

69 ראה: "פרטיקל האסיפות של נציגי תנועות הנוער בטריפולי וארגון בן יהודה, ט-ב שבט תש"ט", א"ס; "דיון והשבוח על פעולות איחוד התנועות", המזכירות הארצית של "בני עקיבא" ובח"ד, טריפולי, 31 במאי 1949, אצ"מ, S₃₂/123; מ' קול להנהלת המשד הקונסטיטנטי, פריז, 30 במאי 1949, אצ"מ, S₇₅/1887; ש' חאסן למי קול, 9.6.49, אצ"מ, S₆₆/765.

ישי ארגון

ההכשרה כאוונגרד הדבק בדרכו בנחישות ובזקיפות קומה, אך נגלו גם סימני תחושות של ברירות ותרדה לקיומו שם. ברוחה ביטאה ההכשרה את בריחתו של הנוער מהחיים היהודיים בטריפולי אל חיים חדשים, ארץ-ישראליים. בהכשרה-הגיע המרד לשיאו וכוון נגד אורחות החיים בקהילה ובמוסדותיה, ובכך הוא דמה למרד שאפיין את כלל תנועות הנוער החלוציות בגולה.

פעילותם של חברי "תנועת הנוער" והמרד שחוללו היו ביטוי לאקטיביזם ציוני, והוא בא לידי ביטוי גם בהשתתפות בהגנה, בהעפלה ובהגשמה החלוצית בארץ. לאחר עלייתם וחיסול הכשרתם בא גם קץ לדרכם ולמגמתם החלוצית בטריפולי. מאותה העת נטו כל תנועות הנוער בטריפולי אל המגמה הציונית-הדתית שהנהיג ארגון "בן יהודה".

הגם שסקירת המאורעות בשנים אלו מלמדת על השפעתה של הרוח החלוצית החילונית ועל ערצם ידה, גברה בסופר-של-דבר יד הרוח הציונית-הדתית. נראה אפוא כי בטריפולי דאו לא בשלו התנאים לקיום איתן של מגמות ציוניות בעלות גוון חילוני.

ממזרח ומערב

קובץ מחקרים בתולדות היהודים במזרח ובמערב

ח

בעריכת

משה אורפלי • אריאל טואף • שאול רגב

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

1/102 א